

УДК 159.923

Аксіопсихологічне проектування особистості: акме-орієнтований аспект

Гуляс І.А.

У статті висвітлено проблему аксіопсихологічного проектування особистості в акме-орієнтованому аспекті, зокрема в контексті його співвідношення, взаємообумовленості, а також у взаємозв'язку з поняттями „акме”, „самоздійснення”, „саморозвиток” тощо. Зазначено, що аксіопсихологічне проектування обумовлює становлення людини як цілісності, дозволяє осмислювати процес акме-орієнтованого саморозвитку, створювати умови для самовдосконалення і самореалізації та спонукає до постановки нових завдань щодо досягнення акме і самоздійснення.

Ключові слова: акме, аксіопсихологічне проектування, особистість, самоздійснення, саморозвиток.

В статті отражена проблема аксіопсихологического проектирования личности в акме-ориентированном аспекте, в частности в контексте его соотношения, взаимообусловленности, а также во взаимосвязи с понятиями „акме”, „самоосуществление”, „саморазвитие” и т. п. Отмечено, что аксіопсихологическое проектирование обуславливает становление человека как целостности, позволяет осмысливать процесс акме-ориентированного саморазвития, создавать условия для самоусовершенствования и самореализации и побуждает к постановке новых задач относительно достижения акме и самоосуществления.

Ключевые слова: акме, аксіопсихологическое проектирование, личность, самоосуществление, саморазвитие.

In the article the problem of the acsiopsychological planning of personality is reflected in to acme-orienting aspect, in particular in the context of its correlation, interconditionality, and also in intercommunication with concepts „acme”, self „realization”, „self development”, and others like that. It is marked that the acsiopsychological planning is stipulated by becoming of man as to integrity, allows to comprehend a process acme-orienting to self-development, to create terms for self-perfection and self-realization and induces to raising of new tasks in relation to achievement of acme and self realization.

Key words: acme, acsiopsychological planning, personality, self realization, self development.

Постановка проблеми. Проблема розвитку аксіопсихологічного проектування має надзвичайну важливість як для психолого-акмеологічної науки, так і для кожної людини в її особистій самопобудові та самоздійсненні упродовж життєвого шляху. Здатність до акме-орієнтованих самозмін, перетворення певної діяльності на діяльність самоперетворення є першочерговими в активізації процесів досягнення акме і самоздійснення. Водночас існуючі суперечності в процесі розвитку аксіопсихологічного проектування і недостатність його наукового обґрунтування потребують всебічного аналізу зазначеного феномену.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термін „аксіопсихологічне проектування” є новим у психологічній науці, який почали використовувати у наукових дослідженнях на межі тисячоліть, а тому його зміст і сутнісна характеристика достатньо ще не розкриті. Близьким до нього поняттям є ціннісно-цільове проектування, яке розглядається у працях вітчизняних учених-психологів (О.В. Васильєв, З.С. Карпенко, Т.М. Титаренко та ін.).

Метою статті є дослідження аксіопсихологічного проектування особистості через призму акме.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сутність феномену та зміст поняття „аксіопсихологічне проектування” у контексті нашого дослідження будемо розглядати опосередковано через низку категорій, що разом з ним утворюють єдине проблемне поле. Аналіз філософської, педагогічної, психологічної й акмеологічної літератури показав, що в таке проблемне поле входять категорії „акме”, „самоздійснення”, „цілісність особистості”, „саморозвиток”.

Акме в широкому розумінні – це щабель дорослості людини, що характеризується фізичною, особистісною та суб'єктною зрілістю останньої [2, с. 14].

У вужчому значенні поняття „акме” використовують, маючи на увазі досягнутий людиною високий рівень стану її здоров'я; її поведінку як особистості, відзначену яскравим суспільно схвальним учинком; діяльність її як суб'єкта, що виражається максимально можливим для неї результатом її творчості.

Термін „акме” вживається у сенсі піків, чи оптимумів, яких особа досягає на різних вікових етапах. Акме – це вершина – період професійної і життєвої продуктивності особистості, що переживається як самореалізація життєвого задуму (проекту – І.Г., місії), свого Я у просторі „людина – світ” [3, с. 53].

У статті А.А. Бодальова, В.Т. Ганжина і А.А. Деркача [1, с. 89-108] подано досить змістові у руслі нашого дослідження визначення, що розкривають характеристику вищих досягнень людини – „акме”.

„Акме – це влада над собою, стратегія побудови життя, що передбачає постійний рух і здійснення нових, складніших, ніж попередні, задумів (проектів – І.Г.), результати яких потрібні не лише самій людині, але й усім людям”, „акме – це певна самовіддача, уміння мобілізувати себе на подолання труднощів, прогнозування наслідків своїх учинків”. „Акме – це створення власне людиною середовища для свого розвитку, активне відображення дійсності”, „акме – це щирість, прагнення до об'єктивності і здатність до прийняття рішень добре розрахованих чи інтуїтивних

– незалежно від думки інших”.

Отже, акмічна особистість відрізняється „реалістичним сприйняттям життєвих обставин” (Г. Олпорт), „центрованістю на проблемах, а не на переживаннях” (А. Маслоу), „емпіричною свободою, креативністю” (К. Роджерс) тощо.

Акме можна розглядати і як результат, певний рівень розвитку, і, що найважливіше для нашого дослідження, як процес. Зокрема, в сенсі останнього акме описують з позицій інтенційно-динамічної моделі процесів психічного розвитку, в межах якої акме є не вершинною точкою в максимальних екстремумах життєдіяльності людини, а точками неперервної кривої (як зазначає С.Ю. Степанов, навіть експоненціальної) розвитку. Прикметними ознаками акме є прогресивна спрямованість (конструктивна інтенція), інтенсивність (лавиноподібний динамізм) розвитку, принципова його незавершеність (відкритість до наступного витка розвитку). Критерієм емпіричної і концептуальної ідентифікації феномену акме стає не точка верхнього екстремуму розвитку, а процес максимально інтенсивного зростання і якісного стрибка розвитку. З точки зору цієї моделі досягнення кожної наступної точки максимального розвитку не обов'язково повинно призводити до деградації і змінюватися розпадом, а навпаки, процес розвитку може і повинен сприяти ще інтенсивнішому розвитку [4, с. 11-16].

Як процес акме розглядається також і в межах синергетичної акмеології [5].

Конструктивною, на наш погляд, уявляється модель акме В.П. Бранського і С.Д. Пожарського [5], які пропонують розрізняти локальні і глобальне (абсолютне) акме, утилітарні та духовні акме. Утилітарні, на їх думку, визначаються вершиною досконалості в економічній чи політичній галузях, духовні – в моральній (етичній), художній і світоглядній. При цьому вчені зауважують, що лише гармонійна реалізація всіх компонентів акме (як утилітарних, так і духовних) веде до абсолютного акме.

Завдяки досягненню акме як кульмінації способу самореалізації суб'єкта життєвого шляху особистісні можливості людини не лише вдосконалюються, але й примножуються (стають невичерпуваними) [6]. Водночас акмеологічність виступає ознакою вершинності в реалізації, вдосконаленні та примноженні творчого потенціалу людини – суб'єкта самоздійснення.

На основі семантичного аналізу поняття „самоздійснення” можна виокремити такі його значення: самоздійснення – це водночас процес (рух до своїх сутнісних, істинних начал) і результат (буття істини й істина буття); самоздійснення припускає, що активність у процесі руху до сутності виходить від самої людини, тобто здійснити себе може власне людина; самоздійснення як сформульований в якості мети-ідеалу результат спрямовує саморозвиток людини загалом [7, с. 193]. На нашу думку, самоздійснення передбачає спрямованість до вищого, як обов'язкову умову.

Учені-психологи активно досліджують проблеми самоздійснення особистості в межах концепції життєвого шляху (К.А. Абульханова, Б.Г. Ананьев, Т.Н. Березіна, Ш. Бюлер), як компонент структури самосвідомості (Б.Ю. Березін), процес, спрямований на реалізацію власної самості (К.Г. Юнг), спосіб життя (С.Л. Рубінштейн), індикатор нормального розвитку особистості (Б.С. Братусь), творчість і форма екзистенційного розкриття людини (М.В. Шугуров) тощо.

Самоздійснення може бути змістом будь-якої діяльності людини. Підтвердженням цього є такі положення: те, чого діяч хоче насправді, що відповідає його справжній потребі, може не збігатися з його предметною метою; істинний мотив діяльності – це те, заради чого здійснюється діяльність, на відміну від мети, на яку ця діяльність спрямована; якщо дії, що є для людини, здавалося б, самоцінними, стають лише засобом досягнення цілей, справжній мотив яких лежить в іншій площині життя, то за видимістю однієї діяльності приховується інша, яка безпосередньо входить у психологічний образ особистості, якою б не була здійснювана нею сукупність конкретних дій [7, с. 197]. Отже, самоздійснення може стати змістом навчальної чи професійної діяльності людини і, крім того, перетворитися на стрижень її життя і загалом життєдіяльності.

Ставши змістом життєдіяльності, самоздійснення стає основою особистості, на що вказував О.М. Леонтьев: „... реальна основа особистості людини полягає не в закладених у ній генетичних програмах, не в глибинах її природних задатків і навіть не в набутих нею навичках, знаннях і вміннях, зокрема професійних, а в тій системі діяльностей, які реалізуються цими знаннями та вміннями” [8, с. 202].

Отже, з процесуального боку, самоздійснення необхідно розглядати як пріоритетну зміну глибини цілісного особистісно-діяльнісного стану людини, в ході якого саморозкривається, поновлюється і вдосконалюється її духовна сутність: розширюється сфера відносин до різних сторін буття і досягаються вищі його плани, що можливо лише в результаті глибинної сутнісної роботи зі своєю особистістю, тобто осмислення істинних, справжніх цілей свого життя, а потім їх означення через розвиток власних якісних, основних начал. Отже, процесуально самоздійснення є творчістю і формою екзистенційного розкриття людини [9].

Вираженням самоздійснення є цілісність людини, яку у філософських дослідженнях пов'язують, передусім, з її унікальністю і неповторністю. При цьому умовою останньої, а отже, цілісності людини виступає її автономність [10, с. 29-30].

Становлення цілісності людини визначається рівнем розвитку її суб'єктності. Головними показниками останньої вважають: активність, соціальність (А. Брушлінський), ініціативність, відповідальність, надситуативність (К. Абульханова-Славська), свідомий характер діяльності, самосвідомість (Е. Волкова), розвиток, свободу, цілеспрямованість (В. Петровський),

усвідомлення, самостійність, спонтанність (Н. Пряжников), саморегуляцію діяльності і суб'єктивний досвід (А. Осницький) та ін.

З результативного боку, самоздійснення є підсумком самореалізації людини в різних сферах діяльності та формування її творчої індивідуальності. Водночас в якості суб'єкта життєвого шляху людина прагне до акме – кульмінації способу самореалізації суб'єкта життєвого шляху. Отже, акме виступає як ступінь, а цілісність людини – вираження самоздійснення. Досягнути стану акме і в кінцевому результаті самоздійснитися людина може лише в ході саморозвитку [11].

В широкому сенсі саморозвиток – це цілеспрямований процес „розгортання” наявних, але „згорнутих” певною мірою задатків, здібностей, умінь, якостей чи „зародження” і становлення відсутніх раніше властивостей і якостей. Саморозвитку властиві доцільна внутрішня активність й усвідомлена спрямованість на розгортання і вдосконалення значущих для особистості та формування раніше відсутніх властивостей, сторін, якостей тощо.

У нашому контексті, з позицій акмеології, саморозвиток визначають як: тенденцію до саморозкриття і саморозгортання творчого потенціалу людини; свідомий процес самовдосконалення з метою ефективної самореалізації на основі внутрішньо значущих устремлінь і зовнішніх упливів; цілеспрямовану, поліаспектну самозміну щодо максимального духовно-морального та діяльнісно-практичного самозбагачення, саморозгортання і самоздійснення [2, с. 31]. Проте зауважимо, що в дослідницькій практиці поняття „саморозвиток” є недостатньо вивченим у змістовому плані, досі не існує єдиного його визначення.

Як зазначають А.О. Деркач і О.В. Селезньова [2, с. 32], якщо внутрішньою метою-ідеалом саморозвитку є самоздійснення, саморозвиток перетворюється на спеціальну духовну діяльність, спрямовану на досягнення акме. Специфічними етапами саморозвитку є самоактуалізація, самовдосконалення і самореалізація.

Простір професійного розвитку у руслі анонсованої теми будемо розглядати в контексті розширення життєвої перспективи. Факторами зростання-розширення її професійного розвитку є: розширення відношення до відповідної діяльності, розуміння її смислу і змісту, набуття знань, умінь, норм відносин, наповнення їх новими якісними характеристиками для кожного рівня професійного розвитку, а також розширення зв'язків з соціальним оточенням і соціальною активністю.

На основних етапах професійного розвитку не лише змінюється професійне оточення, зростає рівень майстерності, вдосконалюються уміння, але й відбувається актуалізація часових очікувань – виникає майбутнє – образ професійного результату.

Професійна діяльність передбачає розвиток відношень як у системі професійної взаємодії, так і в діяльності, і передусім у професійній. У кожній професії вибудовуються специфічні норми відносин: проєкції людських, професійних, індивідуальних відносин.

У процесі професійного розвитку можна виокремити відповідні рівні, етапи, періоди і стадії, що фіксують зростання-розширення життєвої перспективи. Схарактеризуємо стадії, пов'язані з певним розширенням останньої. Отже, перша стадія визначається появою тенденцій розвитку певної сторони діяльності, коли раніше накопичені смислові навантаження виокремлюють нові можливості функціонування, створюючи відповідне поле для розгорнутої діяльності; вибудовуються норми відносин. Друга – відрізняється максимальною реалізацією, кумуляцією розвитку провідного типу діяльності; приймаються норми відношень. Третя – насиченням провідного типу діяльності за неможливості подальшої реалізації його потенцій, що спонукає до актуалізації іншу сторону діяльності; виникає динаміка норм, простір розширення стає головним твірним компонентом.

У даному контексті варто розглянути і рівні професіоналізму в просторі-часі професійного розвитку, що логічно розподіляються так:

1. Допрофесіоналізм, коли особа виконує певну роботу і види праці, не володіючи відповідними якостями професіонала. Іншими словами, особа працює, але як початківець, не оволодівши ще нормами і правилами професії, не досягаючи у праці високих творчих результатів. Цей етап проходить зазвичай кожна особа у своїй трудовій діяльності, але окремі (пасивні, нездорові) люди можуть затриматися тут на тривалий час.

2. Професіоналізм (характерний для переважної частини життя людей, що відносяться до активної частки населення) – особа послідовно оволодіває якостями професіонала, засвоює норми та правила професії і спочатку виконує роботу за зразком, потім набуває спеціальність, кваліфікацію і здійснює кваліфіковану працю. Далі, в міру розвитку мотиваційної сфери, цілепокладання, особа більш свідомо обирає свої цілі у праці, перетворюючи свою роботу на вільну самостійну працю. Засвоївши норми професії, вона починає досягати в ній достатньо високих результатів, а також усвідомлювати себе у професії як справжнього професіонала, самоутверджуватися в ній, розвивати себе її засобами. На рівні професіоналізму особа перетворюється з діяча, фахівця на суб'єкта праці, тобто на професіонала.

3. Суперпрофесіоналізм (вищий професіоналізм). Указаний рівень характеризує професійну діяльність у її розквіті, високих досягненнях і творчих успіхах; особа з суб'єкта праці і професіонала перетворюється на творця, новатора, суперпрофесіонала, професіонала високої кваліфікації, здатного у своїй творчій діяльності досягати акме. Головною особливістю цього рівня є „вихід особи за межі професії”, тобто творче її збагачення власним вкладом. Саме цей рівень професіоналізму суттєво впливає на прогрес суспільства. Досягнути такого рівня

професіоналізму – заповітна мрія кожної творчо думуючої й активної людини, яка бажає залишити добрий слід у досвіді людства. В інших випадках на цьому рівні відбувається оволодіння близькими професіями, що робить людину професіоналом-універсалом.

4. Непрофесіоналізм (псевдопрофесіоналізм). На даному рівні особа здійснює зовні достатньо активну трудову діяльність, але при цьому спостерігаються певні деформації у становленні її як професіонала.

5. Післяпрофесіоналізм. Через указаний рівень проходять усі люди, які дожили до пенсійного віку, і кожен переживає його по-різному. На цьому рівні людина може опинитися просто „професіоналом у минулому” (екс-професіоналом), а може залишитися бажаним консультантом, радником, наставником, експертом, щиро й водночас ненав’язливо ділитися своїм професійним досвідом – досвідом досягнень і помилок, невдач, щоб допомогти молодому поколінню уникнути останніх. Такий рівень уможливорює набуття нових граней професіоналізму, що полягають у допомозі та духовному збагаченні інших [12, с. 50-51].

Отже, кожен рівень пов’язаний з певним етапом розвитку професійної діяльності і характеризується відповідним наповненням операційної сфери знаннями, вміннями, досвідом. У спеціальних організованій професійній діяльності, що відповідає мотиваційно-потребовій сфері індивіда, може реалізуватися його потреба у самовизначенні, самоутвердженні, визнанні професіоналізму вищого рівня, а відтак потреба в самореалізації.

В особистості у професійній сфері може бути одна з двох позитивних домінантних місій: або професійна самореалізація (з переважною орієнтацією „на соціум”) – зробити успішну кар’єру, досягнути вершин майстерності й суспільного визнання; або самореалізація особистості (орієнтована „на себе”), що не завжди збігається з професійною самореалізацією. В рідкісних випадках такого збігу йдеться уже про талант.

До негативних домінантних місій у професійній сфері відносять: прагнення до влади з метою використання інших людей задля потреб власної професійної кар’єри; перетворення професії на „кормушку” і зловживання професійним положенням як механізмом психологічного й економічного тиску (Е. Фромм); неналежне використання професійної ролі для компенсації „комплексів власної неповноцінності” (А. Адлер) як у професії, так і в інших сферах життя, тобто тіньове самоутвердження. Все це можна розглядати як аспекти понять „тіньової психології” і „тіньової стратегії життя” (К.О. Абульханова-Славська).

У межах нашого дослідження самореалізація особистості тісно пов’язується і з її кар’єрою. Термін „кар’єра” тлумачать як „рід занять, діяльності ... шляхи до успіхів, помітного положення в суспільстві, на службовому поприщі, а також досягнення такого положення”, а тому „професія” – „основний рід занять, трудової діяльності”. Кар’єра, на відміну від професії, є більш загальним і об’ємнішим поняттям: вона передбачає не лише основний, але й неосновні, вторинні для особи на даний момент роди занять і вектори її трудової діяльності. Крім того, вказівка на „шлях” дозволяє наділити поняття кар’єри, на відміну від професії, параметрами цільової спрямованості („шлях у нікуди – як одиничне відволікання від норми”), особистісної і суб’єктної значущості („хто проходить шлях, наскільки активний цей хтось в усвідомленні, проектуванні, здійсненні свого шляху, наскільки цей шлях влаштовує цього когось”), функціонального навантаження („здійснення шляху й досягнення його проміжних і кінцевих цілей як засіб отримання цим кимось якихось інших благ”).

Спорідненими за значенням до професійної кар’єри і синонімічними при використанні поняттями є (групи, зведені в кластери за ознакою близькості лексичних значень): спеціальність – кваліфікація; справа – заняття – робота – служба – поприще – діяльність; посада – місце – обов’язок (детальніше див. [13]).

Зазначимо, що початок професійної кар’єри особи закладається задовго до її „входження” у професійну діяльність – з дитячого віку. Впливи батьків, вихователів, однолітків, інформація, що надходить з літературних і телевізійних джерел та Internet, задають вектори формування інтересів дитини, які проявляються в „дорослих” для неї ролевих іграх. Навчання в дошкільному закладі, засвоєння програм загальноосвітніх навчальних закладів дозволяють дитині, підлітку „приміряти” до себе (детальніше в міру її дорослішання) привабливі (для кожного віку свої) роди діяльності, потім – на етапі отримання професійної освіти – коректувати (самому або за допомогою оточуючих) свої професійні домагання, визначитися в необхідності та доцільності отримання спеціальних знань, у першому наближенні планувати траєкторію своєї професійної кар’єри. Плануючи, проектуючи і розвиваючи себе, особа вже формує свою професійну кар’єру, інше питання – наскільки цілеспрямовані й результативні зусилля її самої, її батьків, найближчого оточення в даному процесі.

Питання завершення професійної кар’єри з виходом людини на пенсію також не є безперечним. Точніше, завершується формалізоване здійснення нею оплачуваної трудової діяльності, при цьому її професійна кар’єра може не менш успішно розвиватися: за допомогою активної самоосвіти та передачі досвіду, здійснення консультативної практики, керівництва й виконання наукових досліджень, творчих проєктів тощо.

Висновки. Отже, аксіопсихологічне проектування обумовлює становлення людини як цілісності, продуктивність її саморозвитку, справжність існування й оптимальність індивідуальної траєкторії досягнення акме як щаблів самоздійснення; дозволяє людині осмислювати процес акме-орієнтованого саморозвитку як життєву цінність, створювати умови

для самовдосконалення і самореалізації в ході життєдіяльності, пізнавати, актуалізувати, творчо проявляти свою самість; спонукає до постановки нових завдань, що відкривають можливості для нових життєвих виборів особистості, нових кроків до досягнення акме та самоздійснення. Перспективу подальших досліджень убачаємо у вивченні технологічних аспектів оптимізації аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості.

Література

1. Бодалёв А.А. Человек и цивилизация в зеркале акмеологии (и акме как интегральная формула здоровья, самоопределения человека) / А.А. Бодалёв, В.Т. Ганжин, А.А. Деркач // Мир психологии. – 2000. – № 1. – С. 89-108.
2. Деркач А.А. Акмеологическая культура личности : содержание, закономерности, механизмы развития / А.А. Деркач, Е.В. Селезнёва. – М. : Издательство Московского психолого-социального института ; Воронеж : Издательство НПО „МОДЭК”, 2006. – 496 с.
3. Маркин В.Н. Личность в категориальном ряду : индивид, субъект, личность, индивидуальность (психолого-акмеологический анализ) / В.Н. Маркин // Мир психологии. – 2007. – № 1. – С. 45-55.
4. Степанов С.Ю. Акмеологические парадоксы / С.Ю. Степанов // Акмеология. – 1994. – № 1. – С. 11-16.
5. Бранский В.П. Социальная синергетика и акмеология / В.П. Бранский, С.Д. Пожарский. – СПб. : Политехника, 2002. – 476 с.
6. Акмеология : Учебник / Под общ. ред. А.А. Деркача. – М. : Изд-во РАГС, 2002. – 650 с.
7. Селезнёва Е.В. Самоосуществление как акмеологическая категория / Е.В. Селезнёва // Мир психологии. – 2007. – № 1. – С. 192-203.
8. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев // Избр. психол. произведения : В 2 т. – М. : Педагогика, 1983. – Т. 2. – С. 94-231.
9. Шугуров М.В. Социальный конфликт и самоосуществление личности / М.В. Шугуров. – Саратов : Изд-во Саратов. гос. акад. права, 1992. – 242 с.
10. Коляда В.И. Целостность личности в контексте социокультурных трансформаций современной России / В.И. Коляда // Человек в социокультурном мире. – Саратов, 1997. – Ч. 3. – С. 29-30.
11. Егоршин А.П. Управление персоналом / А.П. Егоршин. – М. : Наука, 2001. – 265 с.
12. Маркова А.К. Психология профессионализма / А.К. Маркова. – М. : Знание, 1996. – 308 с.
13. Ожегов С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов. – М. : Рус. яз., 1987. – 795 с.